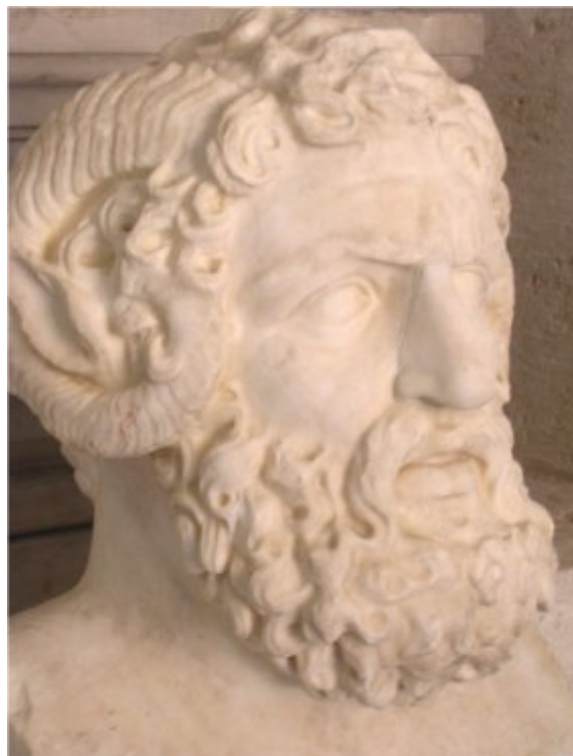

Herakles

#5 Prometheus

1. De Ramskop

Herakles vraagt in Egypte bij de priesters van het orakel van Ammon een onderhoud met Zeus. Ammon was een Egyptische oergod. Hij vormde een paar met de moedergodin Amaunet. Ammon betekent "de verborgene". "Als stuwende kracht van de onzichtbare bries is hij aanvankelijk god van de wind en heerser van de lucht."¹ Hij werd de machtige zonnegod tijdens de 11^e dynastie in Egypte. De Egyptische Ammon was de tegenhanger van Zeus. Ook Ammon was de koning der goden. Zijn symbool was de ram. "Hij wordt afgebeeld als een ram of als een mens met de kop van een ram of met een baard en gevederde hoofdtooi."² Hij werd in Griekenland en Rome vereerd als Ammon en geïdentificeerd met Zeus en Jupiter. Hij symboliseerde de kracht der generaties en van de voortplanting. "The phallic Ammon represented the forces of generation and reproduction."³ De belangrijkste tempels en beelden ter ere van Ammon staan in Luxor. Dit is de oude stad Thebe, hoofdstedelijke verblijfplaats van de god Ammon-Ra. Deze stad zou door Osiris of Herakles gesticht zijn. "Daarna trok Herakles naar het zuiden en stichtte een stad met honderd poorten die hij Thebe noemde ter ere van zijn geboorteplaats, maar sommigen zeggen dat Osiris deze stad al gesticht had."⁴

Zeus Ammon, Museum Capitolini, Rome

¹ Adelaïde van Reeth, *Encyclopedie van de mythologie*, Tirion, 1996, p. 19

² Adelaïde van Reeth, id., p. 20

³ Robert Graves (introd.), *New Larousse Encyclopedia of Mythology*, Hamlyn, 1990, p. 29

⁴ Robert Graves, *Griekse Mythen 2*, id., p. 192

Herakles vraagt dus in de Egyptische woestijn een onderhoud me Zeus, “die er echter weinig voor voelde zich te vertonen. Toen Herakles aandrong, wilde hij een ram, trok de ramsvacht aan en stak zijn eigen hoofd in de kop van een ram, en gaf bepaalde aanwijzingen.”⁵ Daarom gaven de Egyptenaren hun beelden van Zeus Ammon horens van een ram of een ramskop.

Gesprekken tussen goden en mensen kwamen in de mythologie niet zo vaak voor. Meestal benaderden de goden de mensen in één of andere vormomming. Zo werd Hera in de gedaante van een oud vrouwtje door Jason over de rivier gedragen. Goden kun je ook zien als een soort van (oorzaken van de) gemoedstoestanden waarin een sterfelijke terecht komt. Zo werd Herakles door Hera aangeraakt met waanzin. Hera was in hem in de vorm van blinde razernij. Wanneer iemand de moed voelt om voor zijn rechten of die van iemand anders op te komen zou je kunnen zeggen dat Athena bij hem staat. Of wanneer iemand een mooi gedicht schrijft dat Apollo zijn pen vasthoudt. En wanneer je verliefd wordt dat Aphrodite Amor (of Cupido) op je af heeft gestuurd. Bij Homeros realiseerde een held zich meestal wel, nadat de vreemdeling (de god neemt meestal de gedaante van een vreemdeling aan) was weggegaan, dat hij door een god werd benaderd.

In de Griekse tragedie werden goden op drie manieren uitgebeeld. Aan de hijskraan als *deus ex machina*, “which allowed them to fly above the stage and the audience.”⁶ Of op het *theologeion*, “the god-walk at the top of the stage building.”⁷ Ofwel werd het onderscheid tussen sterveling en god gemaakt door kostuum en/of spreekstijl. “Gods were recognized by the splendor of their robes, the traditional markers of their identity (Athen’s aegis, Apollo’s bow, and so forth), and by their authoritative pronouncements, especially in the prologues and epilogues of plays.”⁸ Het gevaar dat bij een hedendaags publiek deze theatrale middelen komisch overkomen is niet denkbeeldig. In de komedies van Aristophanes zien we een evolutie waarbij het gedrag van de goden steeds menselijker werd. “In the plays of Aristophanes, equalization means that the human individual has as his sphere of activity the whole realm that the god presides over.”⁹ De grens tussen god en mens werd steeds kleiner. Toch bleef Aristophanes spelen met duidelijke tekens die het onderscheid aangeven. En de goden kwamen niet goed uit die vergelijking: “The gods do not thereby vanish but are revealed as having no true self in comparison with men.”¹⁰ Menselijkheid (humanisme) haalde het op goddelijkheid. Uit de Theogonie (ontstaansgeschiedenis van de goden) blijkt dat de Olympische goden, vergeleken met de andere goden uit het Grieks pantheon, de meest menselijke trekken hadden. “Rahter a history of the gods presents itself, in which out of chaos precede First the more natural gods, called Titans, then later the Olympians. No clear system unites the gods, although in general a natural and more abstract character adheres to the Titans, while the Olympians are marked by a more spiritual and ethical character.”¹¹ Zo verwezen de namen van de Titanen ofwel naar natuurkrachten of naar krachten of kwaliteiten: Uranos (=lucht), Oceanos (=zee), Nemesis (=hij die wie te hoog vliegt, omlaag haalt), Prometheus (=hij die vooruit ziet). Terwijl de namen van de

⁵ Robert Graves, id., p. 192

⁶ Simon Goldhill, *How to stage Greek tragedy today*, University of Chicago Press, 2007, p. 211

⁷ Simon Goldhill, id.

⁸ Simon Goldhill, id.

⁹ Paul Epstein, *The invention of secularity in Aristophanes*, Animus 9 (2004), Oklahoma State University.

¹⁰ Paul Epsteins, id.

¹¹ Paul Epstein, id.

Olympische goden meestal verwezen naar eigenschappen van het menselijke bestaan waarmee die zich van de natuur onderscheid: Demeter (landbouw), Hera (huwelijk), Ares (oorlog), Aphrodite (liefde), Artemis (jacht), enz.

Maar door goden te karakteriseren met menselijke gebreken, obsessies en passies, kreeg de afstand tussen god en mens in de Griekse komedie dramatische proporties. De dramatische kracht van de verhouding tussen een mens en zijn god wordt in de literatuurgeschiedenis voor het eerst beschreven in het Oud Testamentische verhaal van Job. Het is één van de eerste kritieken op godsdienstige ideologie in de literatuurgeschiedenis. Een mens stelt de goddelijke onfeilbaarheid in vraag. Job ondergaat een aantal kwellingen om zijn geloof te testen. "Dit simpele verhaal werd door een onbekend genie uit de 5de of 4de eeuw v.C. gebruikt als raamwerk voor een dramatisch gedicht dat een van de meesterwerken der literatuur is. Het thema was de reden van menselijk lijden, en dit riep diepgaande vragen over goddelijke gerechtigheid op. (...) Het bevat de debatten tussen Job en drie van zijn vrienden, en vindt zijn hoogtepunt in een confrontatie tussen Job en God zelf."¹² Job vindt zijn lijden betekenisloos. Maar Job is geen depressieve pessimist. "He is a perplexed optimist; he is an exasperated optimist; he is an outraged and insulted optimist. He wishes the universe to justify itself, not because he wishes it to be caught out, but he really wishes it to be justified. He demands an explanation from God."¹³ God wordt boos en wijst Job op een arrogante manier op de kloof die er bestaat tussen mens en god. Volgens de meest aanvaarde interpretaties onderstreept God hier zijn onfeilbaarheid en bevestigt hij zijn statuut als een transcendentiaal principe dat het al doorziet. Een God die sterker en mystieker is dan de mens. Hij geeft betekenis en weet te allen tijde wat hij doet. In vergelijking met hem, heeft de mens veel meer van de onredelijkheid van het dier. Toch als we iets dieper ingaan op de tussenkomst van God ontdekken we meer. Wanneer God tussenbeide komt, doet hij dat niet om Job een antwoord te geven op zijn vragen, maar om Job zelf te ondervragen. Op een bijna Socratische manier neemt God zelf de plaats in van de geloofs-scepticus. "God says, in effect, that there is one fine thing about the World, as far as men are concerned, it is that it cannot be explained. He insists on the inexplicableness of everything."¹⁴ Het lijkt wel of God zegt: "Wie ben jij om te klagen? Het hele universum is een Chaos." De Schepper zelf is verbaasd over de dingen die hij zelf geschapen heeft. Slavoj Zizek benoemt het als volgt: "Gods answer is: Who are you to complain? Look at all the mess that I've created. The whole universe is crazy. Sorry, I don't control it."¹⁵ Het lijkt alsof God Job alleen maar bevestigt en hem wil duidelijk maken dat de wereld nog veel chaotischer is dan hij zou kunnen vermoeden. "Job is not told that his misfortunes were due to his sins or a part of any plan for his improvement."¹⁶ Integendeel, Job is een mens als alle mensen...een vat vol paradoxen. Aan het begin van het verhaal is Job geen sukkelaar, maar een rijk en succesvol man, op het toppunt van zijn kunnen, die zich existentiële vragen stelt... Een mens... "Nochtans toen ik het goede verwachtte, zo kwam het kwade; toen ik hoopte naar het licht, zo kwam de donkerheid."¹⁷ Als het Boek van Job één betekenis heeft dan is wel dat catastrofes

¹² Joan Comay, *Wie is wie in het Oude Testament, Alle Bijbelse figuren van A tot Z*, Becht, 1994, p. 188

¹³ G.K. Chesterton, *The book of Job, introduction*, (1916), online:

<http://www.archive.org/details/bookofjobwithint00londuoft>

¹⁴ G.K. Chesterton, id.

¹⁵ Slavoj Zizek, *God without the Sacred*, lezing in The New York Public Library, 11.09.2010, online:

http://fora.tv/2010/11/09/Slavoj_Zizek_God_Without_the_Sacred

¹⁶ G.K. Chesterton, id.

¹⁷ *Bijbel*, Job 30:26

betekenisloos zijn, ze gebeuren gewoon. Een bijzondere les voor iemand als Herakles die heel zijn leven ten dienste stelt van het indijken van catastrofes.

Hier raken we de kern van het vijfde deel van de Herakles marathon. Herakles stelt vragen naar de zin van het lijden en ontdekt tot zijn verrassing dat hij is voorbestemd tot onsterfelijkheid. Vragen die de paradox van het mens-zijn, waarover elke religie zich buigt, centraal stellen. Het kenmerkt de fundamentele religiositeit van de mens dat hij zijn plaats in het bestaan een betekenis wil geven en zich op een of andere manier wil verbinden met een tijd die na hem komt. Katalysator van deze vragen is de ontmoeting van Herakles met Prometheus. Prometheus is geen mens, geen halfgod zoals Herakles, en ook geen Olympische god. Prometheus is een Titaan. Titaan betekent zoiets als 'heerser' of 'edele heer'. De namen van de Titanen verwijzen naar natuurkrachten of naar kwaliteiten. Prometheus betekent 'hij die vooruit ziet'.

Gerard Seghers, *De geduldige Job* (1620)

2. Hij die vooruit ziet.

Het is niet Zeus die de mens schiep, maar Prometheus. Prometheus was de zoon van de Titaan Japetos. Japetos was de broer van Chronos (die de vader was van Zeus). Zeus en Prometheus waren vanuit dit perspectief neven. Japetos trouwde met Klymene of volgens andere mythografen met Themis, beiden dochters van Oceanos, zijn broer. Zij kregen vier Titanenzonen: Prometheus (wat 'hij die vooruit denkt' betekent), Epimetheus (wat 'hij die achteraf denkt' betekent), Atlas en Menoitios. Menoitios werd in de strijd tegen de Titanen door Zeus dodelijk getroffen met een bliksemflits en in de Tartaros gegooid. Atlas, de oudste van de broers, leidde de Titanen in hun opstand tegen Zeus. Zeus veroordeelde hem om eeuwig het uitspannel op zijn schouders te torsen. Herakles ontmoet Atlas in de tuin der Hesperiden. Prometheus was de verstandigste der Titanen. Hij voorzag de uitkomst van de Titanenstrijd en streed daarom aan de zijde van Zeus. Hij raadde ook zijn broer Epimetheus aan dat te doen, wat hij dan ook deed. Prometheus had Zeus ooit bijgestaan bij de geboorte van Athena uit Zeus' hoofd; "toen het moment van de geboorte aanbrak, sloeg Prometheus, of zoals anderen zeggen Hephaestus, met een bijl op zijn hoofd, waarna Athena uit zijn kruin gewapend te voorschijn sprong"¹⁸ Athena leerde Prometheus "de kunsten van de architectuur, de rekenkunde, de navigatie, de geneeskunde, de metallurgie en andere nuttige kunsten."¹⁹ Prometheus gaf zijn kunsten door aan de mensen.

Prometheus had de mens gekneed uit klei; "as a master-craftsman, he was able to mould the figures, and Athena helped to breathing life into them."²⁰ Prometheus toonde de figuurtjes aan Zeus en die kregen zijn goedkeuring. Eentje toonde Prometheus niet: Phaenon, wat 'stralende schittering' betekende. Zeus ontdekte wat Prometheus voor hem verborgen hield en werd smoorverliefd op het prachtige jongetje. Hij droeg hem naar de hemel en veranderde hem in de planeet die nu bekend staat als Jupiter. Jupiter is bij heldere nacht de helderste ster aan het firmament. Gaandeweg veroverden de mensen de aarde, de enige plaats die de Olympische goden niet onder elkaar hadden verdeeld. Al snel brak een strijd los onder de Olympiërs om invloed te krijgen op de mensen. Die invloed moest zich dan vertalen in offers aan de goden. Prometheus kreeg van Zeus de opdracht uit te zoeken wat de mens dan precies aan de goden moest offeren. "Op een keer maakten de goden ruzie over het offeren van ossen en stieren. Welk deel van het offerdier moesten de mensen aan de goden offeren en welk deel mochten zij voor zichzelf houden?"²¹ Prometheus slachtte een stier en maakte van de huid twee zakken. In de ene zak stak hij alle ontvleesde botten waar bovenop hij een laagje vet smeerde. In de tweede zak stak hij de onsmakelijk uitziende ingewanden die hij vulde met het vlees. Toen liet hij Zeus kiezen. Zeus koos voor de zak die er het lekkerste uitzag; die met het laagje vet. "Zeus, thinking he had seen through the deception, fell into the trap, for he chose the fatty bundle."²² Zeus was razend om deze valstrik. "Toen hij Zeus aanbood tussen beide zakken te kiezen, koos Zeus, die men nu eenmaal makkelijk bedroog, de zak die de botten en het vet bevatte (wat nog steeds het deel van de goden is), maar strafte Prometheus, die hem achter zijn rug stond uit

¹⁸ Apollodorus, *De Mythologische bibliotheek*, Voltaire, 2006, p. 18

¹⁹ Robert Graves, id., deel 1, p. 193

²⁰ Michael Grant & John Hazel, id., p. 293

²¹ Els Pelgrom, *Donder en bliksem, Griekse Mythen II*, Lannoo, 2007, p. 107

²² Michael Grant & John Hazel, id., p. 294

te lachen, door de mensheid het vuur te onthouden.”²³ Hij ontnam de mens het vuur zodat ze voortaan het vlees rauw moesten eten. Zeus wou immers de mensheid straffen omwille van hun kwaadaardigheid, hun hybris en vernuft. Hij wou de mensheid uithongeren door het lekkerste deel van het offerdier op te eisen. Prometheus voorzag dit en stak daar een stokje voor. Andere mythografen blijven volharden in de visie dat Zeus heel goed wist wat hij koos toen hij de zak met botten nam: “De blanke botten belichamen het kostelijkste, het onvergankelijkste dat een dier of mens bezit; die botten zijn niet aan bederf onderhevig, ze vormen het gestel van het lichaam. Vlees vergaet, het gaat in ontbinding over, maar het skelet blijft.”²⁴ En, zo redeneert Vernant verder, goden voeden zich niet met vlees maar met “nectar en ambrozijn.”²⁵ “Door die verdeling van het voedsel dragen de mensen dus het stempel van de sterfelijkheid en de goden dat van de eeuwigheid. Dat heeft Zeus goed gezien.”²⁶ Het is maar de vraag of ook Vernant dit goed heeft gezien. Deze interpretatie legt alleszins Zeus’ woede naast zich neer. Hiervoor geeft het geen verklaring. Deze interpretatie gaat voorbij aan het feit dat Griekse goden feilbaar zijn. Ze laten zich verleiden en halen, net als mensen, stomme toeren uit. Dit getuigt van een totaal andere visie op het godendom dan de visie die het Christendom, het Jodendom en de Islam erop na houden. Deze drie Boekgodsdiensten zijn monotheïstisch en hun god is bovendien onfeilbaar en alwetend. De Zeus-interpretatie van Vernant is eerder die van een onfeilbare god, zoals de god van de Christenen, de Moslims en de Joden.

“Prometheus kreeg spijt van de grap die hij had uitgehaald en besloot de mensen te helpen. Hij zou het vuur brengen.”²⁷ Prometheus vroeg Athena hem te helpen. Zij liet Prometheus via de achterdeur de Olympos binnen. “Toen hij binnen was, ontstak hij aan de vurige strijdswagen van de Zon een toorts waarvan hij even later een stuk gloeiende kool afbrak, dat hij in de holle kern van een gigantische venkelsteel wierp.”²⁸ Waarom venkel? Takken en bomen zijn droog aan de buitenkant, maar vochtig, vol sap, binnenin. “Venkel is juist vochtig en groen vanbuiten, maar kurkdroog binnenin.”²⁹ De Grieken noemden het vuur dat Prometheus van Zeus stal ‘sperma puros’, dat letterlijk ‘zaad van vuur’ betekent.³⁰ “Zeus zwoer wraak.”³¹

Zeus gaf Hephaistos de opdracht om uit klei een vrouw te boetseren “en de vier Winden er leven in te blazen en alle godinnen van Olympos beval hij haar op te smukken.”³² Haar naam was Pandora,

²³ Robert Graves id., deel 1, p. 193-194

²⁴ Jean-Pierre Vernant, *De Griekse Mythen, De wereld van goden en mensen*, Aula, 2003, p. 71

²⁵ Jean-Pierre Vernant, id.

²⁶ Jean-Pierre Vernant, id., p. 72

²⁷ Els Pelgrom, id., p. 110

²⁸ Robert Graves, id., deel 1, p. 194

²⁹ Jean-Pierre Vernant, id., p. 73

³⁰ Jesper Svenbro, *Phrasikleia: an anthropology of reading in ancient Greece*, online, Cornell University Press, 1993, online:

http://books.google.be/books?id=ICInhmHfWmcC&pg=PA21&lpg=PA21&dq=sperma+puros&source=bl&ots=fRfXm3MB5e&sig=6uMewfRh92p508JlxRJ1wwUUUz4&hl=nl&ei=q8ZkTs2bAY2gOsWO1fUJ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CCMQ6AEwAQ#v=onepage&q=sperma%20puros&f=false

³¹ Robert Graves, id.

³² Robert Graves, id.

wat 'die alles geeft' betekent. "Ze was de mooiste vrouw die er ooit had geleefd."³³ Zeus zond Pandora onder begeleiding van Hermes als geschenk naar Epimetheus, de broer van Prometheus.

Heinrich Friedrich Füger, *Prometheus rooft het vuur van de goden* (1817)

Maar Epimetheus was door zijn broer gewaarschuwd geen geschenken van Zeus aan te nemen en weigerde het geschenk te aanvaarden. Zeus werd nu nog kwader op Prometheus die hem blijkbaar steeds een stapje voor was. "Hij liet hem door een adelaar wegvoeren naar de Kaukasus en daar moest Hephaistos hem vastketenen aan een steile bergwand,"³⁴ waar een gier de hele dag aan zijn lever pikte. Eeuwigdurend, jaar in, jaar uit; "er kwam geen einde aan de pijn, omdat iedere nacht (gedurende welke Prometheus aan vinnige vorst en koude werd blootgesteld) zijn lever weer aangroeide."³⁵ De olympiërs vroegen zich af waarom Prometheus zo wreed werd gestraft. Zeus, die

³³ Els Pelgrom, id., p. 111

³⁴ Els Pelgrom, id., p. 112

³⁵ Robert Graves, id.

niet wou toegeven dat Prometheus hem keer op keer te slim af was geweest en dat hij nu zo wraakzuchtig had gereageerd, verzong een leugen: hij zei dat Prometheus een heimelijke liefdesaffaire had met Athena.

Pieter Paul Rubens, *Prometheus geketend* (1611/1612)

Toen Epimetheus zag hoe vreselijk zijn broer werd gestraft, haastte hij zich zo snel mogelijk met Pandora te trouwen. Prometheus had Epimetheus een goed afgesloten kruik in bewaring gegeven. Daarin had hij alle kwellingen die zijn schepping, de mens, konden aantasten weggestopt (ziekte, ouderdom, alle zonden van de wereld,...). Pandora, zij die alles geeft, had wat ze gaf gekregen van de goden van de Olympos. Haar naam betekent ook 'zij die van alle (goden) heeft gekregen. Athena leerde haar naaien en weven en gaf haar prachtige kleren. Aphrodite gaf haar gratie waardoor al wie haar zag naar haar ging verlangen. Hermes leerde haar listigheid en bedrog en hoe ze met taal kon liegen. "Mensen en goden raken onder haar bekoring. Maar van binnen schuilt iets anders. Dankzij haar stem kan ze de metgezellin van de man worden, zijn alter ego. Ze kunnen met elkaar spreken. Maar deze vrouw heeft niet de gave van het woord gekregen om waarachtig voor haar gevoelens uit

te komen, maar om onwaarschijnlijk te zijn en haar gevoelens te verbergen.”³⁶ Epimetheus leidde zijn prachtige vrouw rond in zijn huis en gaf haar alles wat hij had. Alles behalve één ding; de kruik van zijn broer. Daar moest ze af blijven. “Zeus heeft voorzien wat er zou gebeuren. Dat Pandora, zodra ze een keer alleen in huis was, het deksel van dat ene vat zou tillen om er eventjes in te gluren.”³⁷ Uit dat vat ontsnapten toen alle plagen die de mensen kunnen kwelen: Ziekte, Ouderdom, Krankzinnigheid, Zware Arbeid, Hartstocht, Verslaving, enz...³⁸

Jules Joseph Lefebvre, *Pandora* (1882)

³⁶ Jean-Pierre Vernant, id., p. 78

³⁷ Els Pelgrom, id., p. 113

³⁸ In de oerversie die ik van Deel 5 voor deze Heraklesmarathon schreef, gebruik ik de scheppingsmythe van de mens door Prometheus en de Pandora mythe in zijn volledigheid. Wie dit wil nalezen kan de tekst bij mij vooralsnog opvragen.

Het anti vrouwelijke beeld van Pandora is afkomstig van de Griekse dichter Hesiodos : “In fact, it may be said that Hesiod’s texts are linked by a common hatred of women.”³⁹ Daarom is “Hesiodos’ verhaal over Prometheus, Epimetheus en Pandora niet echt een mythe maar een antifeministische fabel die hij waarschijnlijk zelf heeft bedacht.”⁴⁰ Hesiodos creëerde met Pandora het archetype van de slechte, boosaardige vrouw. Net als de Bijbelse Eva oorzaak van de val van de mens uit een paradijselijke staat. Want voor haar komst moest de mens niet werken, kende geen lijden en bleef eeuwig jong. Het Pandora verhaal is een symptoom van een patriarchale cultuur waarin angst voor het vrouwelijke wordt omgezet in onderdrukking van dit vrouwelijke. “Voor Bachofen (*Das Mutterrecht*, 1861) draagt de Pandora-mythe bij tot het bewijs dat in de vroege oudheid het matriarchaat moet zijn voorafgegaan aan en verdrongen door het patriarchaat.”⁴¹ Vanaf het vroege christendom gold het Pandora verhaal als pendant van Eva en de Bijbelse zondeval.⁴² Pandora was gebaseerd op cultussen van aardegodinnen: “an older myth, according to which Pandora was the Earth itself as a young girl.”⁴³ Dit jonge meisje was Kore, de ‘maagd’. Zij was de dochter van Demeter, en was beter bekend onder de naam Persephone. De ‘al-gevende’ Pandora werd ook onder deze naam als aarde godin Rhea vereerd in Athene. We kennen Persephone als een natuurlijke tijdgodin. Wanneer zij uit de onderwereld verscheen en zich bij haar moeder Demeter vervoegde, begon de lente en klom de zon naar zijn hoogste punt. Na de komst van Pandora en het openen van de kruik met de plagen die de mens zouden teisteren, werd de mensheid sterfelijk; “en wel om een heel diepzinnige reden: omdat *de tijd* zoals wij die kennen, met zijn nasleep aan ellende – veroudering, ziekte, dood... -, nu werkelijk is ontstaan.”⁴⁴ De mythische tijden van Oeranos en Kronos kenden geen tijdelijkheid. Zij zorgden ervoor dat hun kinderen niet in het daglicht kwamen. “Ouranos sloot hen op in de buik van hun moeder Gaia; Kronos verslond hen zonder meer.”⁴⁵ Dit was een cyclische tijd zonder opeenvolging van licht en duisternis. Die kwam er pas wanneer Zeus door zijn moeder Rhea gered werd en zijn vader Kronos van de troon stootte. De stilstand werd door Zeus doorbroken. De tijd kon zijn werk doen. Wat gesymboliseerd werd in de opeenvolging van generaties. Luc Ferry: “De werkelijke reden om de kinderen tot iedere prijs te beletten het daglicht te aanschouwen wordt hier duidelijk: er moet niet alleen een mogelijk conflict worden voorkomen waarbij de zittende koning zijn macht zou kunnen verliezen en door zijn eigen kinderen zou worden onttroond, maar wat nog belangrijker is, er moet ook een hindernis voor de tijd worden opgeworpen, voor de verandering en dus voor de wijze van sterven die door de opeenvolging van generaties wordt gesymboliseerd. Een geordende en stabiele kosmos is het ideaal van iedere verstandige heerser. Het voortbrengen van nakomelingen bedreigt deze bestendige orde in zekere zin met de ondergang.”⁴⁶ Met de vrouw, Pandora, waarmee Zeus de schepping van Prometheus strafte, legde de tijd zijn definitief beslag op de mensheid; “want wanneer de stervelingen als gevolg van de geslachtsdaad van een man en een

³⁹ Keld Zeruneith, *The wooden horse*, Overlook Duckworth, 2007, p. 290

⁴⁰ Robert Graves, id., deel 1, p. 199

⁴¹ Eric M. Moormann & Wilfried Uitterhove, *De Klassieke Mythologie in de kunst, van Achilles tot Zeus*, Rainbow, 1995, p. 519

⁴² Mij doet ze denken aan *Imaginary Girl* van David Lynch :

<http://www.youtube.com/watch?v=R7kdShzr3ZI&feature=related>

⁴³ Keld Zeruneithe, *The wooden horse*, id., p. 191

⁴⁴ Luc Ferry, *Beginnen met Mythologie, Wat we van Griekse goden en helden kunnen leren*, Arbeiderspers, 2010, p. 136

⁴⁵ Luc Ferry, id.

⁴⁶ Luc Ferry, id.

vrouw ter wereld komen zullen ze pas echt sterfelijk worden.”⁴⁷ Het lijden is aan het leven gebonden: “het menselijk leven is tragisch in die zin dat er geen goed zonder kwaad is.”⁴⁸

In Plato's versie van de Prometheusmythe, in de dialoog *Protagoras*, werd er in een eerste fase, bij het scheppen van de sterfelijke schepselen, gezocht naar een kosmische orde waar een ideale harmonie elk lijden uitbant. Hier waren het de goden zelf die alle sterfelijke schepselen op aarde scheppen. Ze gaven aan de broers Epimetheus en Prometheus de opdracht om alle mogelijke kwaliteiten en vaardigheden onder die schepselen te verdelen. Epimetheus ging onmiddellijk aan het werk: “hij bouwt een kosmos op, een volkomen evenwichtig en leefbaar systeem waarin elke diersoort de kans krijgt met betrekking tot de andere te overleven.”⁴⁹ Een soort paradijselijke utopie. Toen hij klaar was, beseftte hij dat er niets meer overschiet om de mens mee te bedelen. Plato: “Ook Prometheus zag geen uitkomst aan die opgave: ‘welk middel van behoud vind ik voor de mens?’ Daarom rooft hij van Hephaestus en Athena hun technische kennis, tesamen met het vuur –want zonder vuur kan niemand die kennis verwerven of gebruiken – en zo weet hij de mens toch ook een geschenk aan te bieden.”⁵⁰ Prometheus stal niet alleen van de Olympische goden, “bovenal verschaft Prometheus zonder toestemming van Zeus de mensen een nieuw vermogen, een nagenoeg goddelijk scheppend vermogen. (...) Wat betekent dat ook zij als gelijken van de goden echte scheppers worden.”⁵¹ De mens werd daardoor een sterfelijk schepsel dat de kosmische orde kan verstoren. En dit zag Zeus met lede ogen gebeuren. Mateloosheid en hybris waren zo eigen aan menselijkheid. “Kortom, in tegenstelling tot de andere diersoorten –waarvan Epimetheus het leven zo volmaakt heeft georganiseerd dat ze een evenwichtig en onveranderlijk systeem vormen dat in alle opzichten tegengesteld is aan het stelsel dat de mensen zullen vormen zodra ze met kunsten en wetenschappen zijn uitgerust-, is de menselijke soort de enige onder de stervelingen die tot hybris in staat is en ook de enige die zowel de goden kan uitdagen als de natuur verstoren en zelfs vernietigen.”⁵² Met andere woorden een harmonische kosmos is een illusie. Dat is een les die men uit de Griekse mythologie kan trekken. Luc Ferry: “indien de kosmische orde volmaakt was en werd gekenmerkt door een duurzaam en onwankelbaar evenwicht, dan zou de tijd, dat wil zeggen het leven, de beweging en de geschiedenis, eenvoudig tot stand komen en zou er zelfs voor de goden niets meer te zien of te doen zijn. Daarom kunnen en mogen de oorspronkelijke chaos en de krachten die ze af en toe opwekt nimmer volledig verdwijnen. En daarom ook is de mensheid met al haar gebreken en vooral met haar eindeloze opeenvolging van generaties –want sinds Pandora werd gezonden sterven de mensen ‘echt’- onmisbaar voor het leven. Een schitterende paradox die op deze wijze kan worden geformuleerd: er is geen leven zonder dood, geen geschiedenis zonder opeenvolging van generaties, geen orde zonder wanorde en geen kosmos zonder een beetje chaos.”⁵³

3. Gigantomachie.

⁴⁷ Luc Ferry, id., p. 135

⁴⁸ Luc Ferry, id., p. 137

⁴⁹ Luc Ferry, id., p. 140

⁵⁰ Plato, *Verzameld Werk II, Protagoras*, ambo, 1978, p. 25

⁵¹ Luc Ferry, id., p. 142

⁵² Luc Ferry, id., p. 145

⁵³ Luc Ferry, id., 150

Herakles krijgt te horen dat hij de onsterfelijke zoon van Zeus is en dat hij voor een grote taak is voorbestemd. Zeus heeft hem geschapen omdat hij een sterveling nodig heeft om de Giganten te verslaan. Onsterfelijk en sterfelijk tegelijk...? Herakles heeft een sterfelijke moeder en een goddelijke vader. Een deel van hem is en blijft sterfelijk.

Giganten, van het woord 'gigas' dat reus betekent, waren verschrikkelijke reuzen met geschubde slangenstaarten. Ze werden ook wel 'gegeneis' genoemd wat 'uit de aarde geboren' betekent. Zij waren kinderen van Gaia ontstaan toen het bloed van Uranos, haar man, haar aanraakte, nadat Chronos, zijn zoon, hem gecastreerd had. Tegelijk met de Giganten ontsprongen toen uit die bloeddruuppels die de aarde (Gaia) raakten, de Erinyen of de drie wraakgodinnen, en de Meliae, de nimfen van vulkaan as (as van de bergen). Zij waren de ouders van het Bronzen Mensenras, een oorlogszuchtig en arrogant mensenras dat door Zeus van de aarde werd geveegd met een vloed. Prometheus kon echter zijn zoon Deukalion redden.⁵⁴ De mensen stammen in de Griekse mythologie niet af van de Olympische goden. De Giganten waren 'broertjes' van de Titanen.

Toen Zeus de opstand der Titanen in de kiem smoorde en het in de Tartaros opsloot, was Gaia, hun moeder, diep beledigd: "she stirred up her sons, the giants, to make war upon the gods, a fight called the Gigantomachia."⁵⁵ Gaia had haar Giganten onkwetsbaar gemaakt voor wapens van goden, maar "de wapens van stervelingen vergat ze."⁵⁶ Zeus had dus een sterveling nodig om de Giganten te verslaan. Zonder die sterveling waren de Olympische goden verloren. "Zeus wist dat de goden de giganten alleen konden verslaan met de hulp van een buitengewone sterveling: met die wetenschap in het achterhoofd verwekte hij bij Alcmene de formidabele held Heracles."⁵⁷ De Giganten voelden zich onoverwinnelijk tot ze tussen de Olympische goden Herakles zagen staan. Toen smeekten ze Gaia op hulp die onmiddellijk ingreep door een kruid te laten groeien dat de Giganten onsterfelijk zou maken. Zeus doofde als reactie daarop alle zonlicht waardoor het kruid verdorde. "Het kwam al overal op het slagveld omhoog, maar het groeide niet verder."⁵⁸

De strijd barstte in alle hevigheid los en vond plaats in Pallene, het huidige Chalkidiki. Onder leiding van Eurymedon stormden de Giganten naar voren. Ze gooiden rotsen, bergtoppen en brandende eikenbomen naar de Olympische goden. Herakles schoot de gigant Alkyoneus met een giftige pijl. Maar deze Gigant was alleen buiten de grenzen van Pallene sterfelijk. Herakles sleurde hem toen Pallene uit. De Gigant Porphyron greep Hera en wou haar verkrachten. Zeus vuurde toen bliksemschichten op hem af, maar die doodden de Gigant niet. Pas toen Herakles hem raakte met een pijl stierf hij. Herakles redde Hera van de verkrachting van een Gigant. Dit feit zal Hera er later toe overhalen Herakles te adopteren. Apollo en Herakles schoten elk een pijl in de ogen van Ephialtes. Toen de Gigant Enceladus op de vlucht sloeg, stopte Athena hem onder Sicilië waar hij voor eeuwig wordt bewaakt door de vurige adem van de Etna. Mimas werd door Hephaistos onder een berg gesmolten metaal begraven diep in de Vesuvius. Athena greep Pallas en Poseidon begroef Polybotes onder het eiland Kos. Hermes nam Hippolytos te grazen, Artemis schoot Gration, Dionysos sloeg Eurytus in elkaar, Hecate roosterde Clytius, en de noodlotsgodinnen sloegen Agrius en Thoas

⁵⁴ Zie dramaturgische nota bij Deel 2 Eurystheus.

⁵⁵ Michael Grant & John Hazel, id., p. 149

⁵⁶ Imme Dros, id., p. 379

⁵⁷ Guus Houtzager, *Geïllustreerde Griekse Mythologie, Encyclopedie*, Rebo, 2003, p. 114

⁵⁸ Imme dros, id.

neer. Elke Gigant kreeg het genadeschot met een pijl van Herakles. “Waar de goden ook maar een Gigant verwondden (...) steeds was het Herakles die de dood aan hen moest voltrekken.”⁵⁹ De Olympische goden hadden gewonnen. “Herakles stelde spelen in, de Olympische spelen, om zichzelf en de goden te eren. Toen ze de eerste keer gehouden werden kwam Zeus in mensengedaante naar Olympia om met zijn zoon te worstelen, en het kostte de vader van mensen en goden moeite te winnen.”⁶⁰

De betekenis van de Gigantomachie is meerduidig zoals bij alle mythen. Op psychologisch vlak verwijzen een aantal namen van Giganten naar nachtmerries. De Gigantomachie is dan een strijd tegen nachtmerries. Alkyoneus verwijst naar de adem van de wilde ezel “die kwade dromen, moordneigingen en verkrachtingen brengt.”⁶¹ Mimas dat van het woord mime stamt, wijst op “de misleidende levensechtheid van dromen.”⁶² En Hippolytos dat letterlijk ‘op hol geslagen paard’ betekent, doet denken aan de “Godin met het Merriehoofd”⁶³ waarvan men zei dat ze angstdromen veroorzaakte. Ook hier kunnen we het gevecht met de monsters zien als een gevecht met zichzelf, met angsten en demonen die ons in dromen lastig vallen. Tegelijk kan de Gigantomachie ook gelezen worden als de strijd tussen het vrouwelijke (reuzen van Gaia) en het mannelijke (goden van Olympos). Belangrijk is de verticale beweging die Herakles hier op spiritueel vlak maakt: van de aarde naar de hemel. Hij vecht aan de zijde van het hemelse (Olympos) tegen het aardse (Giganten). Herakles transcendeert, overstijgt, de grenzen tussen het aardse en het hemelse. “*Heracles* is naast *Perseus* en *Odysseus* een van de figuren in de Griekse mythologie die de barrière hebben geslecht tussen de chtonische en de Olympische werkelijkheid. Ook hij markeert de overgang tussen beide werelden en bezit alle ambivalente trekken die zulke helden kenmerkt. Bovendien gaat er een belangrijke spirituele aantrekkingskracht van hem uit omdat hij zich ten dienste stelt van de mensheid en het goede. Hij staat model voor de gewone mens die ernaar verlangt na zijn dood in gezelschap van de goden te verblijven.”⁶⁴ Met de overwinning van de Olympische goden op de Titanen en hun definitieve vestiging op de berg Olympos, komt deze horizontale beweging tot stand. Het is een beweging waarbij de natuur steeds meer gedisciplineerd wordt door de cultuur. De Olympische goden beschermen allemaal culturele aspiraties van de mens: Zeus (beschermers van de volksvergadering en handhaver van de eed), Poseidon (beschermers van zeevaart en visserij, bronnen en rivieren, dus irrigatie, paarden temmen en kweken), Hera (beschermster van het huwelijk), Demeter (beschermster van de landbouw en het graan), Hermes (beschermers van de handel), Athena (wijsheid, techniek en strategie), Ares (oorlog), Aphrodite (liefde en schoonheid), Apollo (muziek, schone kunsten en geneeskunst), Artemis (de jacht), Hephaistos (smeedkunst en controle over het vuur), Hestia (de haard en het huis) en Dionysos (wijn, theater en vruchtbaarheid). De enige Titaan die in dit rijtje thuishoort is Prometheus. Niet alleen omdat hij de mens heeft geschapen en van de vernietiging (door Zeus) heeft gered, maar omdat hij hen belangrijke technieken van culturele en spirituele beschaving heeft geleerd zoals het schrift, de rekenkunde, agricultuur, geneeskunde en wetenschap. Vaardigheden die een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van logica. En wie logica

⁵⁹ Robert Graves, id. Deel 1, p. 176

⁶⁰ Imme Dros, id.

⁶¹ Robert Graves, id. Deel 1, p. 178

⁶² Robert Graves, id.

⁶³ Robert Graves, id.

⁶⁴ Giovanni Rizzuto, *De Reis van Gilgamesj*, ASP, 2011, p. 205

beheerst, is vaardig in het voorspellend denken (oorzaak – gevolg denken) of het vooruitzien, de betekenis van ‘prometheus’. Athena “leerde hem de kunsten van de architectuur, de astronomie, de rekenkunde, de navigatie, de geneeskunde, de metallurgie en andere nuttige kunsten, die hij aan de mensheid doorgaf.”⁶⁵ De Olympische goden en Prometheus kenmerken in de mythologie een verticale beweging (laat ik het benoemen als een spirituele beweging) waarmee de mens zichzelf objectieveert als een subject dat buiten de natuur existeert. De illusie van het symbolische veld waarin hij vertoeft. “This marks a development from an immature god to a god of justice in his reconciliation with Prometheus, a process we can follow in the transition from the *Illiad* to the *Odyssey*.”⁶⁶ Een ontwikkeling die je ook terugvindt in de *Oresteia*. Het is de ontwikkeling van Zeus als brutale wrekende god naar een verzoenende rechtvaardige god. Aischylos’ *Prometheus Geboeid* maakte deel uit van een trilogie waarvan alleen deze tekst bewaard is gebleven. De andere titels waren *Prometheus Bevrijd* en *Prometheus de Vuurbrenger*. Waarschijnlijk was *de Vuurbrenger* het eerste stuk van de trilogie. Hierin brengt Prometheus tegen de wil van Zeus het vuur naar de mensen. *Geboeid* moet dan het tweede stuk zijn waarin Prometheus gestraft wordt. En in *Bevrijd* krijgen we de verzoening tussen Zeus en Prometheus, waar Zeus een genadevolle rechtvaardige god is. “In which case, this trilogy, along with the *Oresteia*, is evidence that succession takes place through revolt, the assertion of tyrannical power, and atonement.”⁶⁷

4. “Ik die om het mensdom mij erbarmde, werd niet eens erbarmen waard geacht.”⁶⁸

In het bereiken van die verzoenende staat speelt bij Zeus en Prometheus de notie van het lijden een belangrijke rol. “In order to be changed into a conciliatory god, even Zeus must yield to the code of suffering.”⁶⁹ Aischylos werkt dit mooi uit in *Prometheus Geboeid*. Kan Zeus lijden? Alleen als hierop bevestigend geantwoord kan worden, kan hij een verzoenende god worden. Prometheus lijdt. “Even though he is a god, Prometheus suffers organic pain, like Jesus on the Cross – or like human beings.”⁷⁰ Wat het lijden voor Prometheus dragelijk maakt, waardoor hij het lijden kan lijden (genot vindt in het lijden), is een weten dat Zeus niet weet. Prometheus, de vooruitziende, kent het lot van Zeus. Hij weet wat Zeus te wachten staat. Hij weet dat Zeus ooit van de troon gestoten wordt door een zoon die machtiger zal zijn dan hij. Als hij Thetis zwanger maakt, zal zij hem een zoon baren die hem zal verslaan. Prometheus kreeg deze voorspelling mee van twee oergodinnen Themis en Gaia. Dit toont eens te meer aan dat Prometheus letterlijk een spilfiguur is tussen primaire chtonische krachten (hij is de zoon van een Titaan) en de Olympische wereld (hij oefent een grote invloed uit op Zeus, Herakles en de mens). Hij is een kruispunt tussen de aarde en de hemel. Zelfs Zeus is onderhevig aan het lot; de vloek van de herhaling rust ook op de familie der goden. Want net zoals Zeus zijn vader Chronos van de troon stootte, zo zal zijn zoon (die hij wil scheppen bij Thetis) hem van de troon stoten. Alleen Prometheus, hij die vooruit ziet, weet hoe de zich herhalende cyclus van geweld kan doorbroken worden. Hij kent de voorspelling. “Only the chained Prometheus knows the

⁶⁵ Robert Graves, id., Deel 1, p. 192

⁶⁶ Keld Zeruneith, *The wooden horse, The liberation of the Western mind from Odysseus to Socrates*, Overlook Duckworth, 2007, p. 359

⁶⁷ Keld Zeruneith, id., p. 362

⁶⁸ Aischylos, *Tragediën, Prometheus Geboeid*, vert. E. De Waele, DNB, 1987, p. 164 (239-240)

⁶⁹ Keld Zeruneith, id.

⁷⁰ Keld Zeruneith, id., p. 361

answer of how to break the succession of violence that Zeus with his own punishment is in the proces of continuing.”⁷¹ Zeus krijgt dat antwoord wanneer hij Prometheus vrijlaat. Zeus zal dan ook niet achter Thetis aanzitten, maar haar laten huwen met Peleus, die bij haar Achilles verwekt.

Ook het Christendom kent de overgang van een meedogenloos wrekende god (de Oudtestamentische) naar een liefdevolle verzoenende goed (de Nieuwtestamentische). In de christelijke mythologie speelt het lijden en de dood van een godenzoon in deze overgang een belangrijke rol. In die zin zijn er parallellen te lezen tussen Herakles en Christus. Met dit verschil dat de dood van Jezus een offer wordt genoemd. Met het offer dat Jezus af, nam hij alle lijden der mensheid op zich. Wie in Hem leeft (gelooft), lijdt niet meer. Op de website Christian Answers lezen we: “De Heer Jezus Christus, die de enige ware ‘onschuldige’ en ‘rechtvaardige’ was in de hele geschiedenis der mensheid, heeft desondanks geleden meer dan ieder ander, die ooit geleefd heeft. En dat de Hij voor ons! “Christus stierf voor onze zonden” (1 Kor. 15:3). Hij leed en stierf, om de wereld eens en voor al te bevrijden van de vloek. Zelfs nu kan Hij een ieder bevrijden van zonden en gebondenheden, die Hem in geloof aannemen als persoonlijke Heer en Heiland.”⁷² Een op Griekse mythologie geïnspireerde interpretatie (betekenis) van Christus’ lijden en dood aan het kruis, zou als volgt luiden: “laat die notie van een god als transcendentale zorgverstrekker die erover waakt dat alles goed komt en een gelukkige afloop van onze daden vrijwaart, voorgoed varen.”⁷³ De Grieken bouwden in de Prometheus mythe een ironisch spanningsveld op met een grote relativerende kracht. Iets waarvan de hedendaagse boekgodsdiensten (Christendom, Islam en Jodendom) wat van kunnen leren. De oppergod Zeus is niet de exclusieve schepper van de mens. De mens werd geschapen door een Titaan. Met andere woorden zijn afkomst (genealogie) is aards, chtonisch. Desalniettemin zijn mensen en goden door het lot met elkaar verbonden. Zeus heeft Herakles nodig. Herakles is mens en god. In Herakles vertaalt zich het transcendentale streven, om in een verticale beweging, het aardse te overstijgen. Herakles doodt chtonische (aardse) monsters, hij bestrijdt natuurrampen (overstromingen, bedreigde oogsten, pestepidemieën), hij handelt steeds uit een gevoel van rechtvaardigheid, maar hij is en blijft een feilbare mens. Hij is opvliegend (doodt al eens iemand per ongeluk), dronkzuchtig en vrouwengek. Een leuker voorbeeld van het Nietzscheaanse touw gespannen tussen goed en kwaad is er niet.

Dat de Grieken geen positief vrouwbeeld hadden, wisten we al. Hesiodos’ versie van de mythe van Pandora is uiterst negatief voor de vrouw. Uit Hesiodos’ versie kun je afleiden dat Pandora de eerste vrouw is. Toch wordt er in de mythe over de mensen die Prometheus samen met Athena schiep, niet expliciet gemeld dat dit enkel mannen waren. Laten we even ingaan op Pandora als eerste vrouw, omdat ook dit thema parallellen heeft met de mythologie van het christendom. Pandora en Eva vervullen eenzelfde rol. Door de zondeval van Eva werd de mens voorgoed uit het Aards Paradijs verdreven. “Zij werd voorgesteld als een mooie, aantrekkelijke vrouw die Adam verleidde om van de door God verboden vrucht te eten. Zij –niet Adam- draagt de schuld van de verdrijving uit het Paradijs.”⁷⁴ Hij zal moeten werken in het zweet zijns aanschijns, zich schamen omwille van zijn seksualiteit (bewustzijn van de geslachtelijkheid) en zich door middel van gslachtsverkeer moeten

⁷¹ Keld Zeruneith, id., p. 262

⁷² Christian Answers.Net/Dutch (<http://www.christiananswers.net/dutch/q-eden/edn-t023d.html>)

⁷³ Ik ontleen deze interpretatie aan Slavoj Zizek (id.)

⁷⁴ Els Pelgrom, id., p. 114

voortplanten; “en Adam bekende Eva, zijn huisvrouw, en zij werd zwanger, en baarde Kaïn.” (Genesis 4:1). Oude Joodse geschriften spreken van een andere vrouw van Adam: Lilith. God had haar net als Adam ook van klei gemaakt. “En ze eiste dezelfde rechten op die Adam had en wilde een gelijk deel hebben van het genot dat het liefdesspel hun beiden gaf. Dat maakte Adam woedend.”⁷⁵ Nadat Adam zich beklaagd had bij God, verbande God Lilith en maakte uit Adams rib een tweede vrouw; “een die mooi was en dom en kwebbelziek.”⁷⁶

Michelangelo Buonarroti, *De schepping van Eva* (1508)

Herakles bevrijdt Prometheus. Daarmee verkrijgt hij inzicht in de aanvaarding van het lijden. Herakles heeft erbarmen met Prometheus en wordt daardoor klaar om erbarmen met zichzelf te krijgen. Dit is de menselijke zin van zijn bestaan. En door zijn ontstaansgeschiedenis te aanvaarden neemt hij zijn lot op zich: met de Olympische goden de strijd aanbinden tegen de Giganten. Dit is de goddelijke zin van zijn bestaan. De verzoening van beide aspecten van Herakles, het menselijke en het goddelijke, zal uiteindelijk op de brandstapel plaatsvinden. Daar worden zijn beide helften voorgoed gescheiden; het ene deel naar de Olympos, het andere naar de Onderwereld. Maar voor het zover is ondergaat Herakles nog een aantal rituelen, voornamelijk geboorterituelen; enerzijds als mens, anderzijds als god. In dit licht bezien is Prometheus een verloskundige voor Herakles' zijn geboorte als (volwassen) man. Hera zal dit zijn voor zijn geboorte als god op de Olympos. Maar daarvoor moet hij eerst ingewijd worden in de Eleusische Mysteriën, een mysterie over de wederopstanding uit de dood.

⁷⁵ Els Pelgrom, id.

⁷⁶ Els Pelgrom, id.

Om deze inwijding te mogen ondergaan moet hij eerst burger worden van Athena. Dit betekent dat Herakles geen 'barbaar' meer is, geen vreemdeling, maar zijn burgerrechten, die hij na de moord op zijn kinderen verloor, terugkrijgt. Hij is klaar voor zijn reis naar de Onderwereld.⁷⁷

Christian Griepenkerl, *Herakles bevrijdt Prometheus* (eind 19^e eeuw)

“Thou art a symbol and a sign
To Mortals of their fate and force;
Like thee, Man is in part divine,
A troubled stream from a pure source;
And Man in portions can foresee
His own funereal destiny;”

Lord Byron, fragment uit *Prometheus* (1832)⁷⁸

⁷⁷ Zie dramaturgische nota Deel 6 Theseus en Deel 7 Omphale.

⁷⁸ Lord Byron, *The works of Lord Byron*, The Wordsworth Poetry Library, 1994, p. 96